

ZER

BIZKAITARRAI-BIZKAIERAZ* 102n. Zenbakia **Azilla/Zemendia**
1986

BASERRIA
EUSKEREAREN ITURRIA

OMENEZ

ZABALA'TAR PONTZI'RI AZKENENGO AGURRA

Beti edo geienetan, banandukerako agurra samiña izaten da eta, betirako danean?, sendiko bat edo lagun urko bat, benetan maite dan lagun zintzo bat il'ik betirako agur egiten dauskunian?, orixe bai izaten dalaunean berean eroape-nik be aurkitzen etxakon agur samiña. Orretaraxe aurkituten gintzazan igaro dogun Irallean 25'gn. Pontzi adizkide benetakoan aurrez-aurre, ilgo zan aurreko egunian, azkenetan ikusirik.

Aspaldiz gintzazan jakitun berangan jabetutako gaixo zitalak nai-genduban baiño lasterrago gurartetik eruangor euskula, baiña, ori ta guzti bere ezin genduban siñistu adizkide zintzo ta abertzale jator ori betirako kenduko euskuenik.

Lenen guk begiratuten doguna da, gizon edo emakumeren izakera eta, Pontzi, gizon-gizona izan da beren egikizun guztietan; errukiorra, giza-bidezkoa, benetako kistarra, gitxi-gitxi lako euzko abertzalea, egite zuzen da jokabide jatorren bitartez adierazoten izan dauanez.

Gaixo zital orrek ogeratu ebanik geiago, sarritan gintzazan beren aldamenian, bada, antziñarik aditzen emonaz benetako adizkidea gendubala, eta il-baiño iru edo lau egun lenago, ea itzik egin ezik aurkitzen zala, arduraz itanduten euskuzan EAJ'ko joan-etorriak eta Euzkadi'tzazko arazoak, orixe bera izan zalako Pontzi osagille jakitun zintzoaren jokabidea. Benetan sailla izango da euzkotar euzkaltzale ta osagille azperbage onek itxi dauskun utsune zakona betetzia, bai iroxe!

Agur Pontzi, geroarte edo usterik gitxien dogun arte, nai-ta gaitx izango jakun zu'gaz aurkitutzea, zu-besteko onak ezgerana dakigulako. Orain guztiz azke zaren ezketiño, lagundu zeuk ain maite izan dozun Aberri Euzkadi'ri.

Agur ta erdi.

ALTUNA'TAR JOSU

IPUIN-SARIKETA

EUSKERAZALEAK ALKARTEA'k, urte guztietan lez aurten be, ipuin-sariketa iragarten dau, oiñarri-arauak oneik dirala:

— Ipuñiak euskeraz eta erriak erabilten dauan euskalkia erabilliaz idatziak izan bearko dabe eta idazke-rea, EUSKERAZAINTZA'k argitaratua eta ZER aldizkarian erabilten dana.

— Ipuñiak asmaurikoak edo errian batuak izango dira, ez idatzita dagozanak edo itzulpenak.

— Luzeerea iru orrialdetik lau orrialdera, idazkiñez idatzita eta bitarte bi dirala. Saria irabazten dabenak ZER'en argitaratuko dira. Saririk irabazten ez dabenak be bai ipuiñaren barrenean idazleak baimena emoten dauanean.

-Azillaren azkenerako EUSKERAZALEAK ALKARTEA'ren etxean (Bilbo'ko Colon de Larreategi 14.2.^a, eskoia) egon bear dabe. Abenduaren azkenerako emongo da maikoen erabagia eta ZER'en agertuko da, Urterrillean, baita DEIA Egunkarian be al bait lasterren.

• Sariak lau izango dira:

- 1." 40.000 pezeta
- 2.ª 30.000 pezeta
- 3.ª 20.000 pezeta
- 4.ª 10.000 pezeta

- Ipuñiak izen-ordeagaz bialdu eta karta-azal txiki baten barruan izen-ordea ta izena.

EUSKERAZALEAK

ADITZA-ARDATZA

Bizkaierearen Astean Puxana'tar Pedro gure lankide ta adiskideak itzaldi eder eta gogoangarria egin euskun eta, orduan esan genduan lez, itzaldiak idatzita emoten dauskuezenean, ZER aldizkarian argitaratzen doguz. Orregaitik, gaurko ZER au berezia dogu, ia oso-osoan bizkaierearen aditzari emona.

Euskera osoan, eta bizkaieran be bai, izkuntzaren ardatza aditza da. Beste izkuntzetan be bai, baiña ez euskeran dan bestean.

Zergaitik diñogun ori?

Jakiña da izkuntzalariak iru motatako izkuntzak bereizten dabezela: Batzuk azken-aldakorrak (fleksibak) dira eta oneik gramatikako aldakuntzak agertzeko itzen azkenak aldatzen dabe, orrelan gure inguruko erderak. Beste batzuk agokaldi bakarzaleak (monosilabikak) dira eta oneik agokaldi edo silaba bakarren bidez agertzen dabe euren adierazpena. Orrelakoak dira Txina'tarren izkuntzak. Eta, azkenez, batukorrak edo "aglutinanteak" eta oneik esangura edo adierazpen guztiak batzera jotzen dabe, onelan esaterako Japon'darren izkuntzak.

* * *

Gure euskerea oso-osoan ez ba'da be, batukorra da eta bere batukor izate ori aditzean agertzen da. Orregaitik, ondo esana da euskerearen ardatza aditza dala.

Adibide bat: Osagillea *datortzunerako* ni emen izango nozu.

Datortzunerako itz orretan gai oneik doaz batuta: -tor- etorri dala adierazteko, d-aditz-jabe dan *a* edo *bera* agertzeko, -a- orain-aldia agertzeko, -tzu- nori edo adizkizun zearra agertzeko, -n- noiz agertzeko, -ra- nora edo noizera agertzeko, -ko-, aurrekoagaz bat egiñik, elburua adierazteko. Aditzean dana sartzen da ba, eta orregaitik ezin euskerea ondo eskuratu aditza ondo ikasi barik, eta aditza gramatikaz ikastea ez da gauza erreza, askoz erre-

zagoa da entzunez ikastea. Gramatikaz euskerea ikasten dabenak nekez egiten dabe itz ondo. Erritarrakaz alkar-izketan azkoz obeto ikasten da, baiña, ai, erriko euskerea nastatu eta okertu egiten ez ba'dauskue!

* * *

Irakurgarria ta jakingarria da ba, Puxana adiskideak gaurko ZER onetan agertzen dauan arazoa, euskerea bear dan lez sakondu gura dabenentzat.

Lenengo atalean arazo au berau argitzen dau Puxana'k labur.

Bigarreanean, aditzaren barruko egitura azaltzen dau.

Irugarreanean, oiñaldi edo aditzaren etorburu bi agertzen dauz.

Laugarrenean Aditz laguntzailleen eta eratorrien arazoa argitzen dau.

Bostgarrenean laguntzaille batzun arazoa: Egin, edin, ezan.

Seigarrenean, galdegaiaren eta aditzaren arteko arazoa.

Zazpigarrenean Zipritia adereiñoaren asmakizuna dala esaten daben Nor-Nori-nork arazoa.

Zortzigarreanean, bizkaierea ta gipuzkoerea zertan datozen bat eta zertan ez.

Bederatzigarrenean aditz igarogaitxa astertzen dau.

Amargarrenean aditz igarokariarena.

Amaikagarrenean, bizkaierearen barruko ezbarditasun batzuk dakaz.

Amabigarrenean Ikako aditzaren jokabidea, labur aztertzen dau.

Amairugarrenean aditz soilla edo sintetikua.

Eta azkenean billabide lez, laburpen bat dakar.

Or daukagu ba maisuak eta maisuki egindako lana. Izan bedi irakurle guztientzat onuragarri.

ADITZA

BIZKAIERAZKO ADITZA

1. ADITZA IZKUNTZAREN ARDATZA

Izkuntzaren ardatza, besteak beste, aditza dana gauza agiria da. Aditzak bere inguruan darabiz esakunaren osagaiak eta bateratu be berak bateratzen dauz. Aditza dogu gidari, argi-emoille, esangurearen adierazle. Aditzik baga, esaldia nora-ezean daukagu, baso illun baten nora joan ez dakiala dabillan ibiltariaren antzera.

Au izkuntza guztietan jazoko da, ziur, eta euskeraz areago.

— 'Nik zure etxea ikusi dot' (Yo he visto tu casa).

Esakunaren aditz-osagarri zuzena dana, *zure etxea*, alda badaite, aditza bera be aldatu egingo da. 'Nik zure etxeak ikusi dodaz'.

Gazteleraz ez da ori jazoten. 'Yo he visto tus casas' Aditza leenean da.

— 'Aita urreratu zan', baiña 'aita semeari urreratu jakon'. Barriro be aditza aldatu. Gazteleraz, ostera, ez. 'El padre se *acerco*' eta 'el padre se le *acerco*' esakunetan aditza era beratan agertzen da.

Izkuntzaren barruan aditzak daukan garrantziaz kon-turatu bagara, izkuntza ori berbaz eta idatziz ondo erabili gura badogu, aditza ikasi eta ikasi egitea leenengo egite-koa izango dogu.

EUSKALERRIAN EUSKERAZ

E U S K E R A Z A L E A K

1.986 - 87 IKASURTEA
EMERETZIGARRENA
BIZKAIERAZ

IRU MAILLA ETA ALKARRIZKETA

EGUNAK : ASTELEN, EQUASTEN ETA BARIKUETAN
EDO ASTEARTE ETA EQUENETAN

ORDUAK : GOIZ, ARRATSALDE ETA GABETAN

ORDAÑA : 8.500 peseta

IZENA EMOTEKO-TOKIA : EUSKERAZALEAK
COLON DE LARREATEO, 14 - 2
BILBO.
URRUTIZKIÑA 423.80.22

19. CURSO DE EUSKERA BIZKAINO. 3 NIVELES Y CONVERSACION
DIAS : LUNES, MIERCOLES Y VIERNES
O MARTES Y JUEVES
HORAS : MAÑANA, TARDE Y NOCHE

CURSO COMPLETO : 8.500 pesetas

INSCRIPCIONES : EUSKERAZALEAK
COLON DE LARREATEO, 14-2 BILBAO.
TELÉFONO 423.80.22

CAJA DE AHORROS MUNICIPAL DE BILBAO
BILBO AURREZKI KUTXA

2. EUSKAL ADITZAREN BARRUKO EGITURA

Iru ABEREN edo "SUJETU"ren gaiñean eregia daukagula esan leiteke euskal aditza: NOR, NORI eta NORK abeen-"sujetu"en gaiñean. Iru abeok dira aditzaren eusgarri eta adierazgarri. Euskal aditzak iru "sujetu" daukala esan dau norbaitek orrexegaitik.

Adibide bat ekarri nai izan ezker, auxe esango genduke:

Zugaitz lodi bat daukagula egin daigun. Zugaitz orrek iru erro edo sustrai daukaz euskarri. Iru sustraion gaiñean ikusiko dogu zugaitzaren gerria. Zugaitzaren gerri orretatik ainbat adabeso edo besanga datoz, eta adabeso eta besanga orreetatik ainbat eta ainbat abar loratsu. Nik onantxe ikusten dot.

Iru abeok edo "sujetu"ok urrengook dira.

NOR ABEA	NORK ABEA	
N- (ni)	-T(DA)	(nik)
-- (0)	-K-N	(ik)
D- (a)	--	(arek)
G- (gu)	-GU	(guk)
Z- (zu)	-ZU	(zuk)
Z- (zuek)	-ZUE	(zuek)
D- (areek)	-E	(areek)

NORI ABEA

IGAROGATXA	IGAROKARIA	
KIT/DA- (-T-)	-ST-	(niri)
KIK/N-	-SK/NA-	(iri)
KIO- (-KO-)	-TSO-	(ari)
KIGU- (-KU-)	-SKU-	(guri)
KIZU- (-TZU-)	-TSU-	(zuri)
KIZUE- (-TZUE-)	-TSUE-	(zuei)
KIE (-KE-)	-TSE-	(arei)

Lan onetan bizkaierazko aditzaz batez be diardugunez, bizkaierari dagokiozan izki-morfemak dakardaz. Aditz igarokariari gagokiozala, izki-morfemak beste bakuk dira, geroago esango dugunez.

Iru abeok eusten dautsoe euskal aditzari, eta irurok, bata-besteari josorik, damoskue aditzaren oin-egitura.

Ez dira irurok adizki guztietan agertzen. Zein bat bakarrik ager daiteke, zein bi, zein iru.

IRU ABE oneetatik LAU ADIZKERA sor daitekez:

1. *NOR* bakarrik dauana:

— 'Aita etorri da'. *NOR* etorri da?

Auxe da iñoiz falta ez dan adizkiaren osagaia. *NOR* bako aditzik ez daukagu euskeraz.

2. *NOR* eta *NORI* batean dauzana.

— 'Aita etorri jako *semearV*'. *NOR* etorri da? *NORI* etorri jako aita?

*NOR*dun eta *NOR-NORI*dun adizkerok gaztelerazko "intransitibo" dalako aditzari dagokioz. Euskeraz igarogatxa (iragangatxa) edo norgeragango aditza esan daiteke, aditzaren jarduna edo ekintza *NOR* dalakoak artzen dautta.

— 'Peru badator'*NOR* dator? Peru.

Au da: *etorri* aditzaren jarduna edo ekintza *PERUGAN* betetan da. Gazteleraz "sujetua" esaten dautsoe.

3. *NOR* eta *NORK* alkaturik daukazana.

— 'Aitak semea zaldiz ekarri dau'. *NORK* ekarri dau? *NOR* ekarri dau?

4. *NOR*, *NORI* eta *NORK* alkarri josirik dauzana.

— 'Peruk bere aitari morroi barria ekarri dautso etxera'. *NORK* ekarri? *NOR* ekarri? *NORI* ekarri?

*NOR-NORK*dun eta *NOR-NORI-NORK*dun adizkerak gaztelerazko "transitibo" dalakoari dagokioz. Euskeraz igarokaria (igarokorra edo iragankorra) edo besterengango aditza esan daiteke, au da, aditzaren jarduna eta ekintza ez egillea ("agente") danarengan, beste norbaitengan (edo serbaitengan) betetan da.

— 'Aitak neu ekarri nau'. *Ekarri* aditzaren jarduna edo ekintza *NORK* (aitak) ez dan beste batek jasaten dau. Au da: aditzaren ekintza aitagandik neugana aldatu da. Igarokaria, beraz, edo besterengango aditza. Aditzaren jarduna edo ekintza artzen edo jasaten dauan orri gazteleraz "complemento directo" (objeto directo) deritxo. *NOR* abea, ondorenez, aditza igarogatxa bada, gaztelerazko "sujetua" da beti. Aditza igarokaria danean, ostera, "complemento directo" dalakoa.

Euskal aditz guztiari begira bagakioz, leenengo egin bearreko banaketa edo sailketa auxe da: *NOR* aditz-moltzoa (igarogatxa), batetik, eta *NOR-NORK* aditz-moltzoa (igarokaria), bestetik. (Ikusi Txillardegi, *EUSKAL GRAMATIKA*, 202 orr.).

Kontuan izan auxe: *NOR-NORI-NORK* (norbait) izan bearrean, *ZER-ZERI-ZERK* (zerbait) izan daitekezala esaldiaren osagarri, zein bat, zein bi, zein irurak.

— 'Euriak lorea busti egin dau' Zerk busti dau? *ZER* busti dau?

— 'Iñakik berebil barria ekarri dautso bere semeari'. *NORK* ekarri. *ZER* ekarri? *NORI* ekarri? Kasu onetan, *NORK-ZER-NORI* izango litzatekez esakunaren osagarri. Eta abar, eta abar.

ADITZA

3. OIN-ALDI NAGUSI EDO ETORBURU BI

Euskal aditzak OIN-ALDI NAGUSI edo ETORBURU BI daukazala esan lei. Orixe dirauskue jakitunak (Arturo Campion, GRAMATICA BASCONGADA DE LOS CUATRO DIALECTOS LITERARIOS, 336 orr.).

a) Egite erazko (indikatiozko) ORAIN ALDIA (edo PRESENTE BARRIA).

Au da: aditzaren jarduna oraintxe bertan jazozen dala adierazoten dau.

Adibidez:

— 'Ni gaztea *naz*'.

— 'Nik liburua *dakart*' (oraintxe).

b) Egite erazko LEEN ALDIA (edo PRESENTE ZAARRA).

Au da: aditzaren jarduna leen jazo zala adierazoten dau.

Argibidez:

— 'Ni gaztea *nintzarf*'.

— 'Nik (nor bait edo zer bait) *Nekarren* (leen).

Oin-aldi nagusi edo Etorburu bi oneetatik sortzen dira beste adizki guztiak.

Beste era batera esanda: Oin-aldi nagusi biotako adizkiak dira besteen sorburu eta etorburu. Au dala-ta, adizkiak ERATORRIAK deritxe. Au gerotxoago ikusiko dogu argiago eta zabalago.

(Leenengo oin-aldi edo etorburutik zein adizki datoren eta bigarrenetik zein sortzen dan zeatz-meatz jakin gura leukenak ikusi begi EUSKAL ADITZA-BIZKAIERA nire liburua, 22, 23, 54 eta 55 orr.).

4. ADITZ LAGUNTZAILLEAK ETA ADIZKI ERATORRIAK

Lau aditz laguntzaille (gitxienez) daukaguz euskeraz. Bi igarogatxean: IZAN eta *EDIN. Beste bi igarokarian: UKAN eta *EGIN bizkaireaz, eta UKAN eta *EZAN beste euskalkietan.

IZAN laguntzaille igarogatxa euskalki guztietan daukagu bizirik, baiña gaur egun aren joko asko galdurik doguz.

Ona zein eratan eta alditan darabilgun:

- EGITE ERAN (orain aldian eta leen aldian).

- BALDIN ERAN.

- USTE ERAN (edo ondoriozkoan).

Ez darabilgu GURARIZKO ERAN (Subjuntiboan), ez AGINTE eran (imperatiboan), ez AAL ERAN, ezta Subjuntiboazko Baldintzetan be.

*EDIN laguntzaille igarogatxa, barriz, ez da EGITE ERAN jokatzen (eta sekula be ez da jokatu, antza), baifia

bai GURARIZKO ERAN (Subjuntiboazkoan), AGINTE ERAN, AAL ERAN eta Subjuntiboazko Baldintzetan.

UKAN eta *EGIN/*EZAN laguntzaille igarokarian buruz gauza berau esan bear dogu.

Au da: UKAN euskalki guztietan daukagu bizirik, eta IZAN laguntzaille igarogatxak daukan barruti berbera dauko. Beste berba batez esanda: IZAN igarogatxa zein eratan eta alditan jokatzen dan eta antxe UKAN igarokaria be.

*EGIN/*EZAN laguntzaille igarokaria, barriz, *EDIN igarogatxa zein eratan eta alditan darabilgun eta *EDIN/*EZAN be antxe.

Bizkaieraz *EGIN laguntzaille igarokaria darabilgun era eta aldi beretan beste euskalkietan *EZAN laguntzaille darabile.

Onezkeron, ALDI edo ADIZKI ERATORRI BURUZ, garrantziko oar bat egin bearrean nago.

Leen oin-aldi edo *etorburuari* bagagokioz, igarogatxe-ko adizki *eratorri* guztiak (subjuntiboazkoak, aginte erazkoak, aal erazkoak eta subjuntiboazko baldintzazkoak) ez dira IZAN laguntzailletik sortzen, *EDIN laguntzailletik baiño.

Bigarren oin-aldi edo *etorburuari* gagokiozala, barriz, baldin erazko eta uste erazko (ondoriozko) adizkiak IZAN laguntzailletik datozkigu. Adibidez:

— 'Ni etxera garaiz etorriko *banintz*, ondartzara joango *gintzatekez*'.

Eta subjuntiboazko leen aldikoak eta baldintzazkoak *EDIN laguntzailletik. Esate baterako:

— 'Ni etor *nendin*'.

— 'Aita etor *baledC*. Eta abar.

Laguntzaille igarokaria dala-ta be, auxe barau esan bearra daukagu, adizki eratorriak buruz IZAN/UKAN, alde batetik, eta *EDIN/*EGIN (*EZAN beste euskalkietan), bestetik, bata-bestearen kideko dirala kontuan arturik.

Au da:

Igarogatxean IZAN laguntzailletik datozan era eta aldietako adizki eratorriak igarokarian UKAN laguntzailletik datozala. Eta alderantziz: igarogatxean *EDIN laguntzailletik datozan era eta aldietako adizki eratorriak igarokarian *EGIN/*EZAN laguntzailletik datozala.

Guzti au kontuan artu ez badagigu, ulerteziña egingo jaku euskal aditza.

Dirautsudana ulergarriago egin dakizun, argibide bat ekarriko dautsut.

Subjuntiboazko adizki eratorriak egite erazko orain aldiko adizkietatik sortzen dirala esan dautsut. Eta izan be, onantxe da. Baiña egite eran gaur daukaguzan adizkiak urengook doguz:

Igarogatxean: naz, az, da, gara, zara, zaree, dira.

Igarokarian: dot, dokn, dau, dogu, dozu, dozue, dabe.

Jakifia: adizki oneetatik ez datoz oraingo subjuntiboazko adizkiak.

Zer jazozen da?

ADITZA

Gauza erreza. Egite eran IZAN laguntzaillea igaroga-txean eta UKAN laguntzaillea igarokarian jokatzen dira-la. Eta subjuntibozko adizkiak —leen esan dogunez— ez dira sortzen ez IZAN laguntzailletik ez UKAN laguntzailletik, *EDIN eta EGIN (*EZAN beste euskaltietan) laguntzailleetatik baiño.

Egite erazko orain aldian, baiña, *EDIN eta *EGIN laguntzailleen jokoak zeintzuk izango ete litzatekez? Gaur ez dira jokatzen, eta egite eran iñoiz be ez dira jokatu, antza. Adizkioi "HIPOTETIKOAK" deritxe orrexegaitik.

Igarogatxean oneek izango litzatekez:

NOR adizkiak:

naite, zaitez, daite, gaitez, zaiteze, daitez (edo *nadi, zadiz, dadi, gadiz, zadize, dadiz*).

NOR-NORI adizkiak, barriz, urrengook izango litzatekez:

<i>NIRI</i>	<i>ZURI</i>	<i>ARI</i>
<i>zakidaz</i>	<i>nakizu</i>	<i>nakio</i>
<i>dakit</i>	<i>dakizu</i>	<i>zakioz</i>
<i>zakidaze</i>	<i>gakizuz</i>	<i>dakio</i>
<i>dakidaz</i>	<i>dakizuz</i>	<i>gakioz</i>
		<i>zakioze</i>
<i>GURI</i>	<i>ZUEI</i>	<i>dakioz</i>
<i>zakiguz</i>	<i>nakizue</i>	
<i>dakigu</i>	<i>dakizue</i>	<i>AREI</i>
<i>zakiguze</i>	<i>gakizuez</i>	<i>nakie</i>
<i>dakiguz</i>	<i>dakizuez</i>	<i>zakiez</i>
		<i>dakie</i>
		<i>gakiez</i>
		<i>zakieze</i>
		<i>dakiez</i>

NOR-NORI, jokootan *EDIN laguntzaillearen -(d)i-erroa zearo baldintza daukagu.

Igarokarian, ostera, *EGIN laguntzaillearen joko "hipotetikoak" urrengook izango gendukez:

NOR-NORK adizkiak:

<i>NI</i>	<i>ZU</i>	<i>A</i>
<i>na(g)izu</i>	<i>za(g)idaz</i>	<i>da(g)it</i>
<i>na(g)i</i>	<i>za(g)iz</i>	<i>da(g)izu</i>
<i>na(g)izue</i>	<i>za(g)iguz</i>	<i>da(g)i</i>
<i>na(g)ie</i>	<i>za(g)iez</i>	<i>da(g)igu</i>
		<i>da(g)izue</i>
<i>GU</i>	<i>ZUEK</i>	<i>da(g)ie</i>
<i>ga(g)izuz</i>	<i>za(g)iedaz</i>	
<i>ga(g)iz</i>	<i>za(g)iez</i>	<i>AREEK</i>

<i>ga(g)izuez</i>	<i>za(g)ieguz</i>	<i>da(g)idaz</i>
<i>ga(g)iez</i>	<i>za(g)ieez</i>	<i>da(g)izuz</i>
		<i>da(g)iz</i>
		<i>da(g)iguz</i>
		<i>da(g)izuez</i>
		<i>da(g)ieez</i>

*EDIN-en eta *EGIN-en adizki "hipotetiko" onei subjuntibozko -n (-an) ezaugarria erantsi egiozu eta adizki eratorriak ederto eratuta daukazuz.

5. GARRANTZIZKO ARAZO BAT

Era eta aldi batzuetan euskeraz aditz laguntzaille batzukzer dala-ta darabilguz eta beste era eta aldi batzuetan beste batuzk? IZAN/UKAN laguntzailleak egite eran, baldin eran eta uste eran (ondoriozkoan) zergaitik jokatu, eta beste era eta aldietan ez? *EDIN/*EGIN (*EZAN) laguntzailleak egite eran, baldin eran eta uste eran zergaitik jokatu ez, eta beste era eta aldietan (eratorrietan bai? Zer dala-ta aditz laguntzailleen aldakuntza au?

Arazo onek beti kezkatu izan nau eta ez dot beronen argibiderik aurkitu ez Azkueregan, ez Campionengan, ez Seber Altuberengan, ez Eleizalderengan...

Txillardegik aspaldi ez dala argitaratu eban EUSKAL GRAMATIKA liburuan badamosku gorabeera onen barri, baita Irazolako Joxe Marik be bere DEKLINABIDEA ETA ADITZA (Gaitasun maila) deritxan liburuan. Nik aitatu besterik ez dot egingo emen.

Txillardegik dirauskunez, Leizarragak, esate baterako, ez ei dau aditz batzuen sintetikoa indikatibozko orain aldian erabilten. Ez ei dau ifioiz esaten: *nathor, hator, dator, gatoz...* Adizki oneen ordez beti laguntzaillezkoa edo perifrastikoa ei dakar: *etorten naiz, haiz, da. gara...*

Baiña *ba-* baldintza aurretik jarri ezkeror, orduan bai, orduan sintetiko osoa aurkitzen ei da Leizarragagan: *banathor, badathor*.

Baita -n edo -la atzizkiak erantsi ezkeror be: *nathorren, dathorrela...*

Geiago oraindak.

Aditz batzuk ba ei dabe egite eran orain aldi sintetikorik: *izan* eta *ukan* laguntzailleak, *ikusi, egon, ibilli, irau...* Beste batzuk, ostera, ez ei dabe egite eran orain aldi sintetikorik: **edin* eta **egin* (**ezan*) laguntzailleak, *ekarri, etorri...* eta beste batzuk. Au dala-ta, **edin* eta **egin/*ezan* ez ei dira indikatibozko orain aldian egungo be jokatu.

ADITZA

Au da:

Ez ei da sekula esan: (etor) *nadi, zadiz, dadi, gadiz*, baiña bai (etor) *banadi, bazadiz, badadi...* edo (etor) *nadin, zadizan, dadin (naiten, zaitez, daiten)*.

Ezta ez ei da esan: (ekar) *dagit, dagizu, dagi...* edo (ekar) *dezat, dezazu, deza...* Bai, oster, (ekar) *badagit, badagizu, badagi...* edo (ekar) *badezat, badezazu, badeza*. Baita (ekar) *dagidan, dagizun, dagian...* edo (ekar) *dezan, dezazun, dezan...*

Beste era batera esanda.

Latin izkuntzaren eta latinkumeen (latiñetik datozen izkuntzen) eragiña daukagula euskeran. Au da: aldiaren edo denporatasunaren barruan sartzen doguzala gauzak.

— 'Etorri zan'esan badagit, esate baterako, leena edo iragana dot gogoan: *atzo* etorri zan, *igaz* etorri zan...

— 'Etorren da'esan ezker, barriz, orain aldia dogu buruan: *gaur* etorten da, *ordu onetan* etorten da...

— 'Etorriko da' diñogunean, azkenik, geroa edo etorkizuna dogu gogoan: *biar, etzi, datorren astean* etorriko da.

Eta aldiaren edo denporatasunaren barruan sartu doguz adizki guztiak eta aldiaren arabera azaltzen. Onan-txe egin dabe gramatikariak.

Euskal aditzari begira bagakioz, baiña, denporatasunaz kanpo bada arazorik, eta arazo au garrantzizkoa dala dirudi idazle zaarrak ulertzeko eta leen aitatu dogun aditz laguntzaileen banaketa edo sailketa azaltzeko.

Txillardegik diñoskunez, LAFON izkuntzalaria izan da euskal aditzaren gorabeera au ondoen aztertu dauana. Azkue bera be ez zan konturatu, antza, zertan datzan arazo au. Denporatasunaz kanpo beste zerbait, garrantzizkoa gaiñera, badala euskal aditzean, orretaz bai konturatu zan. Baiña besterik ez.

Arazo onen barri zabalagoa eta sakonagoa gura izango leukenak Txillardegiren EUSKAL GRAMATIKARA edo Irazolako Joxe Mariren DEKLINABIDEA ETA ADITZA (Gaitasun mailla) izeneko liburura jo begi.

6. ADITZA ETA GALDEGAIA

Euskeraz GALDEGAIA deritxoguna ez da aditzaren osagaia. Baiña ikusteko aundia dauko aditzagaz.

Ez da bardin:

— 'Aita atzo *mendiz* etorri zan semeagaz etxera'.

— 'Aita *atzo* etorri zan mendiz semeagaz etxera'.

— 'Aita atzo *etxera* etorri zan mendiz semeagaz'.

— 'Aita atzo *semeagaz* etorri zan mendiz etxera'.

— 'Aita etorri zan atzo semeagaz mendiz etxera'.

— 'Aita atzo semeagaz mendiz etxera *etorri* egin zan'.

Ona sei esakun esangura bestelakoa dabenak. Esaldien berbak bardiñak dira. Adierazpena eta esangurea, ostera, ez.

Leenengo esaldian, aita *mendiz* etorri zala adierazo gura dogu.

Bigarren, aita *noiz* etorri zan.

Irugarrenean, aita *nora* etorri zan.

Laugarrenean, aita *nogaz* etorri zan.

Bosgarrenean, *nor* etorri zan.

Seigarrenean, aita *zer* egin eban.

Esakun batek batez be zer adierazo gura dauan eta orri erantzuten dautson berbea (edo berbak) da galdegaia, eta aditzaren aurre-aurrean dauko bere lekua. Gaztelerak ez dauko onango gaitasunik eta zeaztasunik.

7. ADIZKIEN OSAGAIK

NOR-NORI-NORK (ZERK-ZERI-ZERK) adizkiaren osagaiak dira, esan dogunez. Osagai geiago be bada. Eta adizki bakotxaren barruan zein lekutan eta zein eratan ezarten diran agertuko dogu orain.

Edozein adizkitan, naiz igarogaxean naiz igarokarian, naiz sintetikoa naiz laguntzailezkoan (perifrastikoan) dakusgun barne-egitura edo erabide jatorra auxe da:

— Leenengo osagaia beti *NOR* da: *N-a-tor*, *D-a-go*, *G-oa-z*, *vV-a-roa-zu...* Zein orain aldi, zein leen aldi, baita adizki eratdrietan be: *N-intza-n*, *NIND-u-zu-n*, *baN-intz*, *ZIND-u-ke-z*, eta abar.

— Bigarren osagaia aditzaren *erroa* edo *sustraia* da: *na-TOR*, *da-BIL*, *za-KAR-d-a-z*, eta abar.

— Irugarren osagaia *NORI* morfema da: *da-tor-KIT* (da-tor-T), *dakar-ST*, eta abar.

— Laugarrena *NORK* da: *'na-kav-ZU*, *da-voa-ZUE-z*, *zind-u-ZM-z-an*, eta abar.

Bosgarren osagaia askotarako izkia edo pluralgilea da: *da-roa-zu-Z*, *bane-kar-tsu-Z*, eta abar.

Seigarren osagaia eraren edo aldiaren ezaugarria da: *-N(-AN)*. (Eroan) *ne-u-tsu-N*, (ekarri) *da-gi-da-z-a-N*, eta abar.

Auxe da euskal aditzaren bame-egitura edo erabidea. Baiña aditz guztiari dagokion barne-egitura au, aditz igarokariari gagokiozala, egite erazko leen aldi eta *NOR* irugarren maillakoa (pertsonakoa) danean, apurtu egiten da.

Au da:

NOR izkiak edo morfemak adizkietan dauken lekua —leenengo lekua, esan dogunez—, *NORK* morfemak artzen dabe.

Ikusi:

- 'Zuk ekarri *NINDUZUN*' (*NIND-U-ZU-N*). Adizkera onetan egitura edo osagaien erabidea auxe da: *NOR-ERROA-NORK-ALD*. *EZAUGARRIA*. Dakusgunez, *NOR* (*NIND-*) leenengo pertsonakoa da. Dakargun orian *NOR* irugarren pertsonakoa dan adibide bat:

- 'Nik (nor bait edo zerbait) ekarri *N-E-U-A-N* (*ne-ban*)\

Adizkera onetan osagaien erabide auxe daukagu:

N = NORK; E = LEENAREN EZAG.; U = ERROA; A = GEIGARRIA; N = ALD. EZAUGARRIA. Ez daukagu NOR izkirik.

Egitura auxe berau ikusiko dogu adizki eratorrietan be. Esate baterako:

- 'Liburua erosiko *BA-N-E-IT*, 'liburua erosiko *N-E-U-KE*\

Beste berba batez esan:

Aditzaren barruko egitura jatorra apurtuta gelditzen da. Geiago, NORK eta NOR irugarren maillakoak diranean, ez da agiri ez NORK ez NOR izkirik.

Ikusi:

- 'Aitak etxe barria erosi *E-U-A-N* (*e-b-a-N*)\

Adizki onetan oneexek dira osagarri: E = ald. ezaug.; U = erroa; A = geigarria; N = leenaren ezaug. Ez daukagu, beraz, ez NOR ez NORK morfemarik.

Euskal aditzaren araugetasun edo irregulartasun bakarra auxe dala esan geinke, aditzaren egitura sakonakonean ikututa eta aldatuta gelditzen da-ta.

Aditzaren barne-egitura jatorra zer dala-ta apurtzen dan naiko argi azaltzen dauala uste dot Azkuek bere MORFOLOGIA izeneko liburu mamintsuan.

Onantxe diño:

"Es posible que esta gran anomalía sea producto de lo que en Física llaman atracción del vacío. La tercera persona paciente, así como tiene *d* como característica en conjugación próxima, en conjugación remota no tiene ninguna... Lo cierto es que ese vacío de los objetos de tercer grado lo ocupan los agentes de esas mismas acciones remotas, pero disfrazados de pacientes, sin duda porque de los elementos personales de conjugación los pacientes son siempre prefijos, infijos los recipientes (en relación con los agentes) y los agentes siempre sufijos" (Morf. 556 eta 708 orr.).

8. BIZKAIERAK ETA GIPUZKERAK ZERTAN EGITEN DABEN BAT, ETA ZERTAN EZ

Orain arte esan doguna bizkaierari eta gipuzkerari, biai dagokie. Bardintasunen artean artubearrekoa da, beraz.

Beste bardintasun batzuk be badira, esate baterako, *eren* eta *aldien* banaketa eta sailketa:

— Egite era.

— Gurarizko era.

- Baldin era.

- Uste era (ondoriozkoa, baldintzapekoa edo kondizionala).

- Aginte era.

- Aal era.

Aditz-izenaren erabillera be bardifia da:

- Etor-TEN da (orain aldia).

- Etor-RI da (leen aldia).

- Etor(ri)-KO da (gero aldia).

Ezbardintasunak aitatukeran, agirienak eta nabarmenenak iru dirala esango neuke:

A) *EGIN eta *EZAN laguntzailleak erabiltea igarokarian.

Gorago esan dogunez, aditz laguntzaille bi darabilguz igarokarian: UKAN eta *EGIN bizkaieraz, eua UKAN eta *EZAN gipuzkeraz (baite beste euskalkietan be, *EGIN laguntzaillea bizkaieraz bakarrik erabilten da-ta).

Adibidez:

- 'Nik ekarri *da-(g)i-dari*', 'arek ekarri *da(g)i-ori*, 'ekarri *da(g)ikezu*\ 'arek ekarri *le-gi-ke*\ eta abar bizkaieraz.

- 'Nik ekar *d-eza-da-ri*, 'ark ekar *d-eza-iori*, 'ekar *d-eza-ke-zu*\ 'ark ekar *l-eza-ke*\ eta abar gipuzkeraz.

B) NOR askotu egiten dauan -Z izkia edo pluralgillea bizkaieraz azkenengo lekuan ezarten da beti. Gipuzkeraz, ostera, erroaren urrengo geienetan, ez azkenengo lekuan.

Ikusi:

-Daukada-Z, zatorda-Z, gaukazu-Z, eta abar bizkaieraz.

- Dau-Z-kat, zato(r)-Z-kit, ga-Z-kazu, eta abar gipuzkeraz.

Gipuzkeraz -z ori askotan NORI eta "dativo"ren aurreizkiari loturik doa, pluralgillea -z&/-egiñik.

Adibidez: 'Aitak ipui asko dakiZKI, eta abar.

C) Irugarren aldea edo bestelakotasuna, eta aundia berau, aditz igarokarian daukagu.

Au da:

NORI izkiak edo morfemak guztiz bestelakoak dira bizkaieraz eta gipuzkeraz.

Bizkaieraz: -ST-, -SK/N-, -TSO-, -SKU-, -TSU-, -TSUE-, -TSE-.

Gipuzkeraz, ostera, igarogatxeok eurak darabillez igarokarian be. Ikusi: *datorKIT/dakarKIT*, *doaKIZU/daramaKIZU*, (etorri) *za/0/(eman) dlo*, eta abar.

Oneexek dira bizkaieraren eta gipuzkeraren artean daukaguzan alderik aundienak. Beste batzuk be badira, baiña ain garrantzizkoak ez diran ezkerok, ez dodaz aita-tzen.

Iru bestelakotasun nabarmen-nabarmenok adizkiaren barruko egiturari oso-osoan ikutzen dautsoe, bizkaierazko eta gipuzkerazko adizki asko guztiz bestelako egiñik.

Ikusi:

- *Dautsedaz/'dizkiet*, *jatazan/zitzazizkidan*, *eutsazan/zizkion*, *baneutsaz/banizkio*, eta abar, eta abar.

Adizkiok izkuntza bitakoak ez diranik nork esan?

ADITZA

9. ADITZ IGAROGATXA

Aditz igarogatxa itxuraldatuta daukagu Bizkaian NOR-NORIdun adizkietan, bai laguntzaillezko aditzean eta bai soillean edo sintetikoan.

Ikusi:

LAGUNTZAILLEDUNA	SOILLA
za-IA-taz	za-IA-tordaz
JA-t	JA-tort
na-IA-tzu	ga-IA-tortzuz
za-IA-koz	za-IA-bilkuz
zin-IA-tazan	JA-bildaz
nin-IA-tzun	za-I-oadaz
zin-IA-kezan, et abar	na-I-oatzu, et abar

Adizkietan agertzen dan "IA" ori zer ete da, eta non-dik ete datorkigu? Auxe aztergai eta eztabaidagai.

Azkueren eretxia

Azkue aundiaren ustez, ikako jokabidearen eragiñez etorri zan bizkaierazko aditzera "ia" izki ori. Sasikoa da orrexegaitik.

Onan diño:

"Nuestra ciertamente apreciable y sobradamente decantada conjugacion familiar ha producido tales desaguizados en la cortes del auxiliar que valieramos mas no hubiera nacido" (Morf, 573 orr.). "El dialecto en mas desaguisados ha cometido esa *i* de la conjugacion familiar es el bizkaino" (Morf, 577 orr.).

Bizkaierazko adizki jatorrak urrengook izango litza-tekez, Azkueren eretxiz:

NIRI	ZURI	ARI
zakidaz	nakizu	nakio
dakit	dakizu	zakioz
zakidaze	gakizuz	dakio
dakidaz	dakizuz	gakioz
		zakioze
GURI	ZUEI	dakioz
zakiguz	nakizue	
dakigu	dakizue	AREI
zakiguze	gakizue	nakie
dakiguz	dakizue	zakiez
		dakie
		gakiez
		zakieze
		dakiez (Morf, 638 orr.)

Campion-en eretxia

Adizki oneek "parecen muy extrañas, pero no lo son", diñozku berak (Gramatica bascongada de los cuatro dialectos literarios, 630 orr.).

Aditzaren erroa edo sustraia daukagu aldatuta, Campio-en ustez: na-TZA-tzu = na-TXA-tzu = na-IA-tzu. Ez dira, beraz. sasikoak.

Seber Altuberen eretxia

Jakintsu onen eretxiz, jokook ez dira sasikoak, guztiz jatorrak baiño. *Zaiataz, jat...* eta onango jokoak IZAN laguntzaillearenak dirala dirausku Seber Altubek. *Zakidaz, dakit...* eta onangoak, barriz, *EDIN laguntzaillearenak. "Asegurar que estas (de *izan*) deben su origen a la degeneracion de aquellas (de **edin*) seria obstinarse en sostener una tesis en abierta oposicion con lo que claramente manifiestan los hechos (Observaciones al tratado de Morfologia vasca, 178 orr.).

Nork eta dau errazoa? Batek badaki!

Azkueren alde badira errazoi astunak.

— Azkue erririk erri ibilli zan aozko berbetan erriak kaierazko euskalkian, beste batzuetan be erabilli izan dira, Nafarroan, esate baterako. "Doce o catorce años atras oi en Etxarri-Aranaz, con una fruicion que sin duda asomo al semblante, estas lindisimas flexiones: *etorri dakit* se me ha venido, *etorri dakik* se te ha venido, *etorri dakin*, se te ha venido, mujer, *etorri dakio* se le ha venido, *dakigu, dakizu, dakizue, dakioe*" (Morf., 575 orr.).

— AZkue erririk erri ibilli zan aozko berbetan erriak erabilten ebazan jokoak jasoten.

— Aditz sintetikoan be "ia" izki ori badarabilgu bizkaieraz. *Izan* laguntzaillearen adizkietan ainbeste urtetan erabilli izan dalako edo etorri dala dirudi aditz sintetiko-ra be.

— Bigarren pertsonan ez da "ia"rik ikusten. Adibidez: '(Etorri) *akit, akio, akigu*... Zelan iuzan leiteke bigarren pertsonan *EDIN laguntzaillearen joko a erabiltea eta aldi bereko beste personetan IZAN-ena?

— Gaur be leku batzuetan onan esaten da: *dat, dako...*

— Egite eran eta aginte eran adizki ber-berak darabil-guz. Argibidez: *zoakidaz/zoakidaze (zoadaz/zoadaze), zabilkiguz/zabilkiguze (zabilkuz/zabilkuze), zagokioz/zagokioze (zagokaz/zagokoze)*.

NORdun adizkietan be bardin: *zatoz/zatoze, zagoz/zagoze, zoaz/zoaze...*

Eta aginte eran aditz laguntzaillearen jokoak urrengook doguz: *zakidaz/zakidaze, zakioz/zakioze, zakiguz/zakiguze*.

Errazoi edo jakingarri guztiok Azkueren aldeko dirala dirudi.

Campionen eta Altuberen alde be badira errazoiak:

— "Ia" izki ori ez dala aldi eratorrietan agertzen. Argi-bidez: '(Etorriko) *banin-TZA-kid*', 'Goango) *li-TZA-kio*', eta abar.

ADITZA

— Bizkaieraren barruti-barruan onango jokoak be-
tzuten dira: *za-TXA-taz*, *za-TXA-taze*, *na-Txa-tzu*, *ga-
Txa-tzuz*, eta abar.

Eta gipuzkeraz onan: *na-TZA-io*, *a-TZA-io*, *ga-TZA-
izkio*, eta abar.

Guzti au Campionen eta Altuberen aldeko dala esan
leiteke, "za" erroa bizkaieraz "ia" biurtzea ba leiteke-ta.

NOR-NORIdun adizkiai begira bagakiez, aal eran
naaste apur bat daukagu bizkaieraz.

Errian onango jokoak entzuten dira:

	NIRI	ZURI	ARI
(etorri)	zeinkidaz	neinkizu	neinkio
	leikit	leikizu	zeinkioz
	zeinkidaze	geinkizuz	leikio
	leikidaz	leikizuz	geinkioz
			zeinkioze
			leikioz

	GURI	ZUEI	AREI
(etorri)	zeinkiguz	zeinkizue	neinkie
	leikigu	leikizue	zeinkiez
	zeinkiguze	geinkizuez	leikie
	leikigu	leikizuez	geinkiez
			zeinkieze
			leikiez

Jokook gero aldikoak dira, ez orain aldikoak, erabilli
orain aldian egiten badira be.

Nire eretxiz, urrengo jokook izango litzatekez orain
aldian erabilgarrienak:

	NIRI	ZURI	ARI
(etor)	akiket	nakikezu	nakikeo
	dakiket	dakikezu	akikeo
	zakikedaze	gakikezua	dakikeo
	dakikedaz	dakikezua	gakikeoz
			zakikeoz
		ZUEI	zakikeoze
	GURI	nakikezue	dakikeoz
	akikegu	dakikezue	
	dakikegu	gakikezuez	AREI
	zakikeguz	dakikezuez	nakikee
	zakikeguze		akikee
	dakikeguz	IRI	dakikee

nakikek(-n)	gakikeez
dakikek	zakikeez
gakikezak	zakikeeze
dakikezak	dakikeez

Adizkiotan aal erazko "ke" izkia NORI morfemaren
erdian dakusgu: daki-KE-t, naki-KE-o, eta abar.

Eusko Jaurlearitzak argitaraturiko "Bizkaieraren ida-
tzizko arauak" izeneko liburuan joko oneexek datoz biz-
kaieraz erabilgarrientzat. Obeto esanda: jokorik ez dau
agertzen, baifia dakarren eskema oneexena da (97 orr.).

Bestalde, adizkiok badabe tradiziorik bizkaieraz.
Añibarrok bere GRAMATICA BASCONGADA libu-
ruan (1820 urte inguruan idatzia) joko oneexek dakaz Biz-
kaiko euskalkiaren aal erazko jokotzat.

10. ADITZ IGAROKARIA

Bizkaierazko aditz igarokariak osoago irauten daua
uste dot gipuzkerazkoak baiño.

Gipuzkerazko NOR-NORI-NORK adizkiak laburra-
ren laburraz ez ete dagoz itxuraldatuta? Azkuek "i" ori
ikako jokabidetik ete datorren diño. "Origen probable de
este nucleo / parece ser la conjugacion familiar... Son tan
corrientes y tan repetidas entre gente del pueblo estas fle-
xiones *egin dik* y *egin din*, *diat*, *dinat*, *diagu*, *dinagu*,
ditek, *diten*... que por contagio ha quedado esa *di* como
base de las flexiones de recipiente *diogu*, *diot*, *dit* reem-
plazando a *dautsagu* o *daraugu*, *dautsat* o *daraukat*, *daust* o
daraut" (Morf., 570, 571 orr.).

Azkueren eretxi au egia izanez gero, ikako jokabideak
bizkaieraz igarogatxean egin dauan antzeko triskantza
egingo eban gipuzkerazko igarokarian.

NOR-NORI-NORKdun adizkietan era bi darabilguz
bizkaieraz: *dautsat/deutsat*, *dautsazuldeutsazu*, *dautsul-
deutsu*, eta abar.

Tradizino zaarri bagagokioz, *deutsat* adizkera da
irabazle... Idazle zaarrenak idazkera orixe darabille.
Astarloa dala uste dot *dautzat* eta abar dakarren idazle
bakarra. Alan eta guzti be, *dautsut* eta onango adizkerak
ezetariko tradiziorik ez dabela izan, ezin leiteke esan.
Azkenengo eun urteotan, gitxi gorabeera, idazle ospetsu
askok onantxe idatzi izan dabe: Azkuek berak, Txomin
Agirrek, Eguzkitzak, Otxoluak, eta abar. Gaur be onan
idazten dabenak ainbeste dira. Badau, beraz, tradiziorik,
beranduagokoa bada be.

Azoko berbetan adizkera bitzuok darabiz erriak.
Leintz ibarrean, esate baterako, "au" bikotxa entzuten da
gaur be ika diarduenean: *JAUsatJAUsaguJAUstat*... eta
abar. Zuka diarduenean, "o" egiten dabe: *dOtsut*, *dOtsu*,
eta abar.

ADITZA

11. BIZKAIERAZKO ADITZAREN ERABILLERA GAUR

Aditza erabilkeran, ez daukagu batasunik bizkaieraz. Oraintxe aitatu dot *dautsat/deutsat* bikotea.

Ataltxu onetan ezbardintasunik nabarmenenak agertuko dodaz, aditza erabilkeran egiten diran oker batzuk jorratuz.

URTEN eta IGON

Batzuk 'urten *naz*', 'urten *nintzan*', 'igo *naz*', 'igo *nintzan*', eta abar idazten dabe. Beste batzuk, ostera, 'urten *dot*', 'urten *neban*', 'igo *dot*', 'igo *neban*'... Leenengoak adizkera igarogatzak darabillez. Bigarrenak, barriz, igarokariak.

Urten eta *igo* aditzak igarogatzak dira. Orregaitik eta gramatikazko legeen arabera, adizkera igarogatzak dago-kiez. Erriak, baiña, igarokariak erabilten daz bizkaieraren barruti guztian, oker ez banago. Erabillera au ez bakarrik gure aldi onetakoa, leen-leendik datorkiguna da. Añi-barrok, esate baterako, —orain berreun urte inguru— beti 'urten *eban*', 'urten *neban*' idazten eban. Onantxe irakurten da aren "Lora xorta espirituala" liburuan, liburu au irakurten oraintxe diardut-eta.

Erriari jaramon egin bear geunskiola uste dot. Aozko berbetea onango bada, eta gaur berton erriak onan berba egiten badau, erriaren erabilpidetik zer dala-ta aldendu?

Onango gauzak izkuntza guztietan izaten dira. Latin izkuntzak, adibide bat ekarrita, antxe eukazan "verbos deponentes" eritxenak, au da, jokatu "voz pasiva"n egiten ziranak, eta esangurea "voz activa"koa ebenak. Ainbat aditz ziran.

IZAN eta EGON

EGON aditzak gure egunotan IZAN aditzaren barrutia jaten eta jaten diardu, eta geroago eta geiago diarduala esango neuke, erriaren berbetea jatorrak daukazan (edo ebazan) esakera txairoak bazterreratuz. Ori dala-ta, IZAN-en esparrua geroago eta estuagotuz eta medartuagotuz doakigu. Tamalgarria!

Gaur edonori entzuten jakoz onango esakun ganorabakoak: 'Gaur goizean Bilbon *egon naz*', 'atzo mezatan *egon nintzan*', 'medikuagaz *egon naz*', eta abar, eta abar.

Nik ume-umetandik beste era onetara ikasi neban esaten eta onantxe esan izan dot beti: 'Gaur goizean Bilbon *izan naz*', 'atzo mezatan (edo mezarata) *izan nintzan*', 'medikuagana *izan naz*', eta abar.

IZAN aditza aberatsa da euskeraz, eta ainbeste esangura daukaz: 'Aita ona *da*', 'aita etorri *da*', 'gose *naz*', 'umea egarri *da*', 'kanpaiak *dira*', 'euria *da*', 'edurra *da*'...

'Nun *da* aita?', itandu bear litzateke, eta gero onan erantzun: 'Aita kalean *da*', 'mendian edo ondartzan *da*', 'elizan edo tabernan *da*'.

Gaur, baiña, bestetara esango dautsue: 'Nun *dago* aita?', eta onan erantzungo: 'Aita elizan *dago*', 'ondartzan *dago*', 'mendian *dago*'...

Gaztelerazko *estar* aditza itzez-itzez euskerazetik dator oker eta galtze ori.

EGON aditzak *egotez egotearen* esangurea dauala esango neuke, edo norberaren egoera adierazotekoa.

Adibidez: 'Bilbon *dago*', au da, *egotez* Bilbon *dago*, edo Bilbon bizi da. 'Gaixorik *nago*', 'pozik *nago*', 'etzunda, zutunik, oean *nago*', eta abar. Baiña gaztelerazko "estar" utsa danean, *izan* aditza erabilli bear litzateke (askotan beintzat).

"El verbo EGON: "estar" tiene significado mas estatico", diño Miguel Sagiies jaunak, "y el verbo IZAN significa estar con un significado mas dinamico" (Gramatica elemental vasca, 45 eta 46 orr.).

Aspalditxo dala, zerau irakurri neban aldizkari baten: Oraingo 'Gure Aita zeruetan zarana'... baiño askoz obeto esanda egoala leengo 'Aita gurea zeruetan zagozana'..., eta bizkaitar "kokoloak" zer egin eben aldakuntza ori egiten izteko... *Zarana* bedarra solotik etxera ekarteko tresna bat zala-ta...

Bedarra solotik etxera eroateko *zarana* gauza bat da, eta *izan* aditzaren jokoa dan *zarana* beste bat, aregaz ezer ikustekorik ez daukana. Nire ustez, 'Gure Aita zeruetan *zarana*'... (*zareana*, jatorrago bizkaieraz) askoz obeto esanda dago 'Aita gurea zeruetan *zagozana*'... baiño. Gaiña, "Aita gurea"... euskal joskera jatorraren aurka asmatutako sintagmak dira: hitzez hitz eratuak: "Padre nuestro" = aita gurea (Txillardegi, EUSKAL GRAMATIKA, 12 orr.).

Alan eta guzti be, *izan* edo *egon* aditzen mugak gaur ezabatu egin dira, eta noiz *izan* eta noiz *egon* erabilli bear diran arauak emotea gatxa da.

AALEZKO ADITZ-JOKOAK

Aditzaren garrantzizko zati bat AAL ERA deritxana dogu. Eta aalezko aditz-jokook oker eta oker darabilguz askotan. Uts eta uts egiten dogu. Geroago eta geiago uts eta uts.

Adizkeron erabillera ondoen zeaztu ebana Seber Altube izan zan, eta maixu aundi onek irakatsia gogora ekarri eta kontutan artu, guztiok egin bear genduken gauzea da.

Aaja edo gaztelerazko "poder" aditza.esakunaren zati dalarik, eukeraz daukaguzan adizkerak bitarikoak doguz.

Ikusi:

<i>Ibilli aal naz</i>	- <i>ibil(li) naiteke</i>	= puedo andar
<i>eroan aal dot</i>	- <i>eroan daiket</i>	= lo puedo llevar
<i>ezin ibilli naz</i>	- <i>ezin ibil(li) naiteke</i>	= no puedo andar
<i>e'zin ekarri dot</i>	- <i>ezin ekar(ri) daiket</i>	= no lo puedo traer

Aitatu doguzan adizkerok —eta onango beste batzuk— adiera berekoak ete dira? *Ibilli aal naz* eta *ibilfli naiteke*, esate baterako, edo *ezin dot lorik egin* eta *ezin daiket (neike, nei) lorik egin* adizkerak esangura bera eta dabe? Zein bata zein bestea erabiltea bardin eta da? Auxe ataltxu onetan jakinkizun eta azterkizun.

AZKUEREN ERETXIA

"La misma fuerza tienen *ezin etorri naz* 'no puedo venir' que *ezin etorri naiteke*, *ezin etorri aal naiz* y *ezin etorri aal naiteke*" (Morf., 766 orr.).

"La imposibilidad en las ideas presentes ofrece hasta tres grados de expresion: *ezinjan det*, *ezinjan dezaket*, *ezinjan aal dezaket* 'no puedo comer' (es imposible expresar la significacion neta del segundo y tercer grado" (Dicc. Vasc.-Esp.-Franc, *ezin* itza).

Azkuerentzat, beraz, bardin-bardin da *ezin etorri naz* eta *ezin etor naiteke* esatea, *ezinjan dot* eta *ezinjan daiket* esatea. "Mis compañeros notan alguna diferencia que yo no percibo", diño berak (Morf., 766 orr., oarra).

SEBER ALTUBEREN ERETXIA

Seber Altubek, ostera, guztiz bestelako eretxia dau. "El pueblo no contaminado del habla cervantina nunca llega a confundir ambas categorías de flexiones", diñosku berak (Observaciones al tratado de Morfología vasca, 127 orr.).

Jakintsu onen irakatsien arabera, *etorri aal naz*, *ezin etorri naz*, *jan aal dot*, *ezinjan dot*, eta onango adizkerak aal erazko orain aldiari dagokioz. *Etor naiteke*, *ezin etor naitekejan daiket* (*neike*, *nei*), *ezinjan daiket* (*neike*, *nei*) eta onangoak, barriz, aal erazko gero aldiari, Beraren berbak ekarteia izango da argigarriena.

"Potencial Presente. Se usa cuando el acto esta en ejecucion, es decir, cuando la potencialidad esta puesta a prueba. Ejemplos: a) *Ezin ibilli naz* (cuando se esta caminando y no se puede andar). b) *Ezin lorik egin dot* (cuando se esta acostado y no se puede reconciliar el sueño).

Potencial Futuro Presente. Se emplea cuando al acto a que se refiere el nombre verbal debe ser realizado despues del momento en que habla, aunque la potencialidad del sujeto sea considerada actual en dicho momento. Ejemplos: a) *Eroan daiket* "puedo llevarlo" (aunque no estoy llevando). b) *Ezin lorik egin daiket*, *lan asko daukat eta*. c) *Ezin daiteke etorri ordurako*, *ankako miñaz dagota*, "no puede venir", es decir, no puede ponerse a caminar"... (Observaciones al tratado de Morfología, 127 orr., ERDERISMOS, 249 orr.).

"La frase española 'no puede venir' puede traducirse por las dos euskericas que encabezan este parrafo (*Ezin etorri naz* = *Ezin etorri naiteke*), segun sea el matiz de significacion temporal que se quiere imprimir a la frase.

Algunos escritores euskaldunes (y con ellos un euskeralogo eminente, segun lo manifiesta en un tratado publicado recientemente), no distinguen la diferencia semantica que presentan las dos locuciones expuestas, asi como todas aquellas que pueden ser agrupadas en euskera bajo la denominacion del Potencial Presente (*etorri al naiz*, *ezin etorri naiz*) y Potencial Futuro Presente (*Etorri naiteke*, *ezin etorri naiteke*)" (Erderismos, 248 orr.).

Aitatu doguzan adizkera bitzuok ("ambas categorías de flexiones", Altubek esango leukenez), ez dabe, ez adierazkizun bardiña, guztiz bestelakoa baiño. "Belarri" apur bat eukitea naikoa da bestelakotasun onetaz jabetu aal ize-tako. Azkue aundia zelán ez zan konturatzén ez dakit.

Seber Altubek errazoia ebala argi dago. Jakitun onek zeatz-meatz agertzen dausku adizkera batzuen eta beste-tzuen esanaia. Ezin, beraz, zein bata zein bestea nor beraren gogara erabilli. Zer adierazo nai dan eta orduantxe baiño.

Gaur, baiña, besterik dakusgu. Txarto eta txarto erabilten dira adizkera bitzuok. Ez dakigu aal erazko jokoak egokiro erabilten.

— 'Biar ezingo gara iñora joan'.

— 'Ezin da emen olakorik esan'.

— 'Ezin zaree emen gelditu'.

— 'Ezin dozu berbarik egin'.

Onelango esakunak non-nai eta noiz-nai entzuten doguz gaur.

Adibidez:

— 'Kristau ikuspuntutik ezin ditugu onartu...' (Aranza-zu, iraila 1978, 13 orr.).

— '...ete itsu itsuan bide beretik segitzearekin ezin dugu aurreratu' (ib., 12 orr.).

— 'Ur aundiek ezingo dute itzali maitasuna, ezta ibaiek ito era' (Orduen Liturgia, 922 orr.).

— 'Ezin zerate izan Jainkoaren eta diruaren morroi' (ib., 763).

Ainbeste eta ainbeste adibide ekar daitekez.

Beioz, bada, argibide batzuk, Altube maixuak irakatsia ulergarriago egin dakigun.

— Ibilten asi eta ozta-ozta bada be, bazabizala ikus badagizu, '*Ibilli aal naz*' esan daikezu, aal dozula zeuk ikusi dozu-ta, edo "cuando la potencialidad esta puesta a prueba", Altuberen berbat aitatzuz.

— Lotara joan eta buruko miña daualako edo, lorik ezin eginda dagoanak, '*Ezin dot lorik egin*', berez-berez esando dau, ezin dauala egin une artantxe berak dakus-eta.

— Kontu bat ataraten ekin eta ekin jardun et atara barik itxi ezker, '*Ezin dot atara*' ederto esanda dago.

— Korapillo bat askatzen jardun eta jardun egin ondoren, ezin askatu dauanak '*Ezin dot askatu*' ondo baiño obeto esango dau.

— Bizkarrean euj killoko lepokadea artu eta larri-larri izanda be, bazoazala ikus badagizu, '*Eroan aal doT* pozez beterik esartgo dogu.

— Baiña bizkarrean artu eta zuretzat geiegi dalako, lepokadea lurrera jausi badakizu, '*Ezin dot eroan*' esango zenduke.

— Egun guztian lan-da-lan egin bear dozulako, bazkalondokoa egiteko astirik ez badozu, '*Gaur ezin daiket*' (*neike*, *nei*) '*bazkalonkorik egin*' esan bear zenduke, eta ez '*Gaur ezin dot bazkalondokorik egin*'.

— '*Ezin naz edo ezingo naz Gernikara joan*' ez dago ondo euskeraz, eta euskaldun "belarria" dabentzat esakera orrek min egiten dau. '*Ezin naiteke Gernikara joan*', barriz, ederto!

— '*Ezin detjan*' eta '*ezin dezaketjan*' esakunen artean bada alderik, Azkuek ezetz esan arren. Jaten asi eta aolan min dozulako edo ezin jan bazengi, orduan '*Ezin dotjan*' ondo esango dozu. Lan-da-lan egin bear dozulako edo, jateko astirik be ez badozu, '*Ezin jan daiket*' (*neike*, *nei*) esatea da euskera jatorra.

ADITZA

Berba batez eta laburkiro:

Aala edo eziña ikusi izana edo "cuando la potencialidad esta puesta a prueba", Altubek esango leukenez, garrantzi aundiko araua da noiz adizkera bata eta noiz bestea erabilli bear dozun jakiteko.

Seber Altube jakintsuak irakatsiari beste alderdi edo ikuspuntu batetik begira bagakioz, ulergarriago edo ager dakikegu bearbada.

— Itsu batek ezin dau ikusi. Eta ezin daua ikusi esan bear da orrexegaitik. Eta, ondorenez, ezin daike ikusi. Jakifia! *Ezin dau ikusi* esatea, baiña, askoz geiago da '*Ezin daike ikusi*' esatea baiño, ikusmenik eza edo "imposibilas phisita" dalakoa erakusten dau-ta.

— Baiña ikusmena euki ezkeru, ezin ikuste ori beste errazoiategaitik bada, '*Ezin daike (leike, leij)*' esan bear litzateke, eta ez '*Ezin dau edo ezin da ikusi*'

Adibidez:

— '*Pelikula au ezin dogu ikusi, edo umeak pelikula au ezin dabe ikusi*' ez dago zuzen esanda euskeraz. Pelikula au ezin daikegu (geinke, giñei) ikusi, edo *umeak ezin daike (leikee, leie) ikusi* esan bear genduke. Ikusmenik ez dogulako edo umeak ikusmenik ez dabelako ez da ezin ikuste ori, beste zerbaitegaitik baiño, konbeni ez dalako edo...

Guzti au dala-ta, '*Emen ezin dogu itzik egiri, 'ezin da ori esari, 'Ezingo gara Gernikarajoan' 'Ezingo dauguzurrik esari* eta onango esakuntza — gaur egun ainbeste entzuten diranak— Altube maixu aundiak irakatsi ebanaren arabera, ez dagoz artez esanda. Itz egiteko edo guzurra esateko aalmena edo "posibilas phisica" dalakoa badaukagu, eta barbarik ezin egite ori eta guzurrik ezin esate ori beste errazoiategaitik da.

BEDI ala IZAN BEDI?

Batzuk aginte eran (inperatiboa) *bedi* soillik idazten dabe. Adibidez: '*Bedi guretzat mesedegarri*', '*izan bedi guretzat mesedegarri*' esan bearrean.

Igarogaxean aditz laguntzaille bi daukaguzana badaukigu: IZAN eta *EDIN.

IZAN egite eran, baldin eran eta uste eran (ondoriozkoan) jokutzen da. Gurarizko eran (subjuntiboan), ostera, aginte eran eta aal ran beste laguntzaille bat agertzen da: *EDIN. Augaitik, IZAN aditzak berak be laguntzaillea bear dau aginte eran, eta abar. Argibidez:

— 'Ni ona *izan naiteri*', 'ona *izan zaitez*' '*izan bedi* euskaldun zintzoa', eta abar.

Azkuek onan diño:

"Hoy no conjugamos su imperativo" (de *izari*)... "Hoy expresamos sus ideas por medio de grupos articulados":

Izan nadin, sea yo.

izan adi, se tu.

izan bedi, sea el.

izan gaizan, seamos nosotros.

izan zaiz, sed vos.

izan zaize, sed vosotros.

izan beiz, sean ellos.

"Que el sea" no es *bedi*, sino *izan bedi*, asi como "que venga" es *etorbedi*, y que "el llegue" *hel bedi*. Este *bedi* no es flexion de *izan*, sino de *edin* (Morf., 658 eta 659 orr.).

NINDUZUN/NENDUZUN

NI

(Zuk	ekarri)	ninduzun/nenduzun
(arek	")	ninduen/nenduan
(zuek	")	ninduzuen/nenduzuen
(areek	")	ninduen/nenduen

GU

(Zuk	ekarri)	ginduzuzan/genduzuzan
(arek	")	ginduzan/genduzan
(zuek	")	ginduzuezan/genduzuezan
(areek	")	ginduzen/genduzen

ZU

(Nik	ekarri)	zindudazan/zendudazan
(arek	")	zinduzan/zenduzan
(guk	")	zinduguzan/zenduguzan
(areek	")	zinduzen/zenduzen

ZUEK

(Nik	ekarri)	zinduedazan/zenduedazan
(arek	")	zinduezan/zenduezan
(guk	")	zindueguzan/zendueguzan
(areek	")	zinduezen/zenduezen

Era biotara idazten da gaur bizkaieraz.

Azkuek diñoanez, "la forma *endu* es evidentemente la normal y esta en uso en Amorebieta, Bakio, Barrika, Begoña, Bermeo, Lekeitio, Gernika, Nabarniz y Orozko" (Morf., 711 orr.).

Seber Altubek, alan be, auxe dirausku:

"El uso del infijo *ind-* en flexiones de objeto pronominal evita ciertas enojosas anfibologías (*genduzan-ginduzan, zenduzan-zinduzan, zenduezan-zinduezan*).

Adibidez:

Genduzan adizkera bitarik bat izan leiteke: *arek gu ekarri genduzan* edo *guk gauza batzuk ekarri genduzan*.

Au dala-ta, NOR *ni, zu, gu, zuek* danean, *ginduzan, zinduzan*, eta abar erabil badagiguz, ez da orrelango adierazgura bikotzeko esakunik izango.

(ETORRI) BEAR DOT ala BEAR NAZ?

Bietara ikusten dogu idatzita.

Zelen esan bear ete da?

Entzun dagiogun Azkueri:

"El pueblo dice en todas partes (en lo que alcanza la literatura) en todos los tiempos ha dicho... *ibilli bear dut* necesito andar, como *dirua bear dut*. No dice el pueblo ni puede logicamente decir *etorri nai gara* ni *ibilli bear naiz*, como no dice *argia nai gara* ni *dirua bear naiz*, sino *etorri nai dugu* queremos venir, *ibilli bear dut* tengo que andar. Fundarse en *etorri naiz* (oponiendose radicalmente al pueblo de todos los dialectos y de todos los tiempos que alcanzamos) para decir *etorri bear naiz* es no conocer el caracter de los modales de infinitivo" (Morf., 259, 260 orr.).

12. BIZKAIERAREN BARRUTIAN ZEAR DAUKAGUZAN EZBARDINTASUNAK

Garrantzizkoenak bakarrik aitatuko dodaz.

Igarogatxean eta NOR-NORI adizkietan:

— (*£Xom*)jat, iat, dxat, xat. Lau eratarra, beraz, oguzten da asierako "j" ori.

— (Etorri) *dxast, dxasku*. Gauegiz-Arteagan eta beste erri batzuetan. Au da: igarokariko "s" (*dauSt, dauSu...* igarogatxeko adizkia erantsita).

Igarokarian eta NOR-NORK adizkietan:

— (Ekarri) *zeban, zeben...* Angiozar-en (Bergaran) onantxe esaten dabe. Au da: gipuekerazko "z" bizkaierazko jokoai erantsiz.

NOR-NORI-NORK adizkietan:

— (Arek zerbait ekarri) *zostan, zotsun, zotsan, zoskun, zotsen*. Joko oneek be Angiozar-en darabillez. Eta NOR bat baiño geiago izan arren be, bardin. Adibidez: 'Aitak semeari etxe bat emon *zotsari*^l, eta 'aitak semeari etxe bi emon *zotsari*.

— (Arek ari zerbait) *ekarri jao* (Bergaran), eta *ekarri xao* (Oñatin). Adibidez: 'Aitak semeari kotxea *ekarri jao*' (Bergaran), eta 'aitak semeari kotxea *ekarri xao*' (Oñatin). NOR (ZER) zein bat zein geiago izan, bardin: 'Aitak semeari kotxe bi *ekamjao/xao*'.

Zer ete da *jao/xao* ori. Adizki bitxia benetan.

Azkuek onan diño:

"En Oñate, Anzuola y en algunos otros pueblos de la comarca vergaresa la *i* familiar se atreve hasta con el reflexivo *tsi* del auxiliar transitivo, incorporandose al objetivo *d* y eliminando ese elemento de reflexion. Por '*berak egin dautsd*' dicen alli *eginjao* unos, *egin xao* otros (Morf., 575 orr.).

Beste adizki bitxi bat *dare* da, Bergaran eta Eibar-en erabilten dana.

Oñatin, Azkuek diñoskunez, *zagozai, zuazai, zatozai* entzuten da, *zagoze, zuaze* eta *zatoze-ren* ordez.

13. IKAKO JOKABIDEA

Ikako jokabidea ez dala ain zaarra, diñosku Azkuek. Erromatarren Agintaldiaren azkenerantza *Zu* izenordea batena baiño geiagorena zala, eta aldi aretan asi zirala *tu*-ren ordez *vos* esaten. Gaur be leku batzuetan *zu* bat baiño geiago dala, au da, *zuek* pluralaren pareko. "*iQu&* significa el tiempo transcurrido desde el final del Imperio Romano comparado con la vida del vascoence?", itanduten dau berak (Morf., 591 orr.).

Geiago diñosku Azkuek. Ikako jokabidea oraintsukoa izan ez balitz, zukako jokabidea gaur bizi be ez litzatekela bizi izango. Pertsona guztiekaz ez dogu ika egiten. Gaur berton be ika berbetan diardugunean, '*zuek etorri zarie*' esaten dogu.

Esaldi menperatuetan be ez dogu ika egiten.

Adibidez:

— 'Atzo ire aita kalean ikusi *naiuari* (ika). Baiña, 'atzo ire aita kalean ikusi *nebala* (zuka) esan *daustat* (ika).

Onek auxe adierazoten dau: ikako jokabideak aditzaren barruti osoa ez dauala bereganatu.

Zertan datza ikako jokabidea?

Zati au Azkuek argituko dasku:

"La familiaridad de la conjugacion consiste en hacer que la persona *i* "tu", con quien uno habla intervenga afectuosamente en flexiones que no sean suyas, de segunda persona, como lo son, por ejemplo, *ator* tu vienes, *daramak* (h.) lo llevas, *natorkin* yo te vengo a ti (muj.)" (Morf., 517, 518 orr.).

Au da:

/, bigarren pertsonako izenorde ori, berarenak ez diran adizkietan *maitez, biotzez* edo *txeraz* ("afectuosamente") tarteko agertzen da.

Izan be, bitxiak dira begiratu batez egite erazko orainaldian darabilguzan ikako jokoak:

(Ni	etorri)	<i>nok/non</i>
(i	")	<i>az/az</i>
(a	")	<i>dokldon</i>
(gu	")	<i>gozaklgozan</i>
(areek	")	<i>dozakldozan</i>

Azkuek esanaren arabera, bigarren pertsonako jokoak (*az*) ez, besteak izango litzatekez ikakoak, *az* adizkia bigarren pertsonari berez dagokiona da-ta.

ADITZA

Adizkiotan gauza arrigarri bat daukagu: laguntzaillearen aldakuntza.

Au da:

Az adizkia *izan* igarogatzeko laguntzaillearen joko da. Beste guztiak, ostera, *ukan* igarokariko laguntzaillearenak. Igarogatzeko jokoak izan eta laguntzaille igarokaria erabilli. Benetan arrigarria!

"*Naiz* en trato familiar se hace *nauk(m)* y *naun(f)*, contraídos en *nok* y *non(B)*... *Nintzan*, yo era, se convierte en *nindukan(m)* y *nindunan(f)*. En dialecto B la *o* de *nok* y *non* figura por analogía en las flexiones del preterito imperfecto. Familiares de *nintzan*, yo era, son *nintzoan* y *nintzonan*; de *zan*, el era, *zoan* y *zonan*; de *gintzazan*, eramos, *gintzoazan* y *gintzonazan*; de *ziran*, eran, *zoazan* y *zonazan*" (Morf., 517 orr.).

Izan laguntzaille igarogatzak ez dauko ikako jokabiderik. Azkuek irakatsiaren arabera, *izan* "sustantivo absoluto" da, eta *ukan*, ostera, "sustantivo relativo". "La familiaridad de este sustantivo (*izan*) consiste simplemente en la sustitución de sus flexiones por las del sustantivo relativo" (Morf., 517 orr.).

Bizkaieraren esparruari gagokiozala, leen aldian ikako jokotzat agertzen eta erabilten diran adizkiak (*nintzoan/nintzonan*, *zoan/zonan*, *gintzoazan/gintzonazan*, *zoazan/zonazan*) ez litzatekez, Azkueren eretxiz, berez ikako jokoak izango, zukakoak baiño, orain aldiko *nok/non*, *dok/don*... jokoetako *o* erantsiz zerbait aldatuta. Gipuzkeraz, adibidez, leen aldiko ikako jokoak *nindukan/nindunan*... eta abar dira, au da, *ukan* igarokariko aditz laguntzaillearenak, edo Azkueren esanez, "sustantivo relativo" daranenak.

Ikako jokabidearen ezaugarri dan /' ori bereak (bigarren pertsonakoak) ez diran adizkiak zelán itsasten edo eransten jake?

Emen be jakinbidea Azkuek damosku.

"La /' familiar se aplica o por incorporación (convirtiéndose a *n* en *ñ*, a *d* en *dd* y a /' en *ll*: *ñagok*, *ddagok*, *llegok*) o por mera agregación, mediante la vocal epentética *a* (algunos sin epentesis): *naiagok*...". (Morf., 588 orr.).

Berbetan diardugun laguna zein gizakumea zein emakumea izan daitekenez, *-k* eta *-n* ezaugarrien bidez egiten da bereizketa: *doK/doN*, eta abar.

Ikako jokoak naiz igarogatzean naiz igarokarian, naiz laguntzaillezko adizkietan naiz sintetikoan erabilten dira, baiña esakun nagusietan bakarrik, ez menperatuetan, leen esan dogunez. Zeanurin, alan be, eta beste nonon be bai, beardada, menperatuetan be erabilten dala dirudi.

Ona emen argibide bat:

Bakik, Manu, azkenengo alkar-izketan erabilli giñoan gaya, nik uste baiño garrantzi aundiagokoa dokala-ta, aste guztian burutik kendu ezinda ibilli nintzoala? (AGUR, uztailla, 20, 1974).

Zati onetan joko guztiak ikakoak dozuz. Berau Urigoitiak (Gabirel Manterola?) idatzi eban, eta, bera Zeanurikoa izan zanez, erri aretan onantxe berba egiten da, antza.

Nik-neuk zati au era onetara idatziko neuko: "*Bakik* (ika, esaldi nagusia danez), Manu, azkenengo alkar-izketan erabilli *genduan* (zuka) gaya, nik uste baiño garrantzi aundiagokoa *dala-ta* (zuka), aste guztian burutik kendu ezinda ibilli *nintzala*?" (zuka).

Ikako jokabideari gagokiozala, Oleta eta Otxandio aldean joko berezi-bereziak entzuten dira leen aldian.

Ikusi:

Igarogatxa

(Ni	etorri)	<i>nitzd/nitzd</i>
(i)	<i>itzd/itzd</i>
(a)	<i>zd/zd</i>
(gu)	<i>giñd/giñd</i>
(areek)	<i>zid/zid</i>

Igarokaria

Nik	ekarri)	<i>ñod/ñod</i>
(ik)	<i>(e)bd/(e)bd</i>
(arek)	<i>dxod/dxod</i>
(guk)	<i>gendud/gendud</i>
(areek)	<i>dxuen/dxuen</i>

Sintetikoa (igarog.)

(ni)	<i>ñentorra/ñentorra</i>
(i)	<i>entorra/entorra</i>
(a)	<i>dxetorra/dxetorra</i>
(gu)	<i>gentoza/gentoza</i>
(areek)	<i>dxetoza/dxetoza</i>

Sintetikoa (igarok.)

(nik)	<i>ñenkarrd/ñenkarrd</i>
(ik)	<i>enkarrd/enkarrd</i>
(arek)	<i>dxekarrd/dxekarrd</i>
(guk)	<i>genkarrd/genkarrd</i>
(areek)	<i>dxekarren/dxekarren</i>

Jokootan leen aldiko *-n* ezaugarria ez da agertzen. Eta naiz gizakumeagaz naiz emakumeagaz bertetan jardun, joko bera erabilliko dabe, ezertariko bereizkuntzarik baga.

14. ADITZ SOILLA (SINTETIKOA)

"Todos los verbos, aun los conjugables, necesitan de un auxiliar para desarrollarse. La union de ambos verbos ha sido generalmente llamada en nuestros dias conjugacion perifrastica, designando con el nombre de sintetica la de las flexiones como *dakar* lo traigo, *nekarren* lo traia, *balekar* si lo trajera... Estos ejemplos son, efectivamente de conjugacion, pero en, por ejemplo, *ekarri du* lo ha traído, hay conjugacion del auxiliar *ukan* tan sintetica como las flexiones antes citadas de *ekarri*. No hay mas conjugacion que una: la sintetica. Esta union de los verbos (infinitivo y auxiliar) no es conjugacion, sino agrupacion" (Morf., 523 eta 524 orr.).

Entzun dogu Azkuek dirauskuna: euskeraz ez daukagula jokabide soilla baiño besterik. Neuk be orixe uste dot.

Aditz sintetikoari begira bagakioz, igarokariko NOR-NORI-NORK adizkietan aldakuntza aundia izan dogu bizkaieraz gitxi girabeera azkenengo eun urteotan.

Leen-leen, aitaturiko adizkiotan NORI izkiak urren-gook izan zirana gauza jakiña da: -T = niri, -KO = ari, -GU = guri, -ZU = zuri, -ZUE = zuei, -KE = arei.

XVIII-garren mendearen azkenerrantza eta XIX-garren leen zatian bizi izan ziran idazle aundiak — Mogelek, Añibarrok...— onantxe idatzi eben. Au da: igarogaxean erabilten diran NORI morfemak erabillezan igarokarian be, gipuzkeraz egiten dan lez. Gipuzkoako euskalkian orixe jazoten da gaur be.

Errairen aozko erabillera, oster, eta XX-garren mendea ezker, idatzizkoa be bai, besterik izan da: *EUTSI* aditzaren izkiak zabaldu eta nagusitu dirala, eta zaaragoak eta jatorrak guztiz galdu. Au da: -ST = niri, -TSO = ari, -SKU = guri, -TSU = zuri, -TSUE = zuei, -TSE = arei.

Ikusi, adibidez, leengoak eta oraingoak:

	<i>Leengoak</i>	<i>Oraingoak</i>
NIRI:	<i>dakardazu</i> <i>dakart</i> <i>dakardazue</i> <i>dakarde</i>	<i>dakarstazu</i> <i>dakarsl</i> <i>dakarstazue</i> <i>dakarste</i>
ZURI:	<i>dakartzul</i> <i>dakartzu</i> <i>dakartzugu</i> <i>dakartzue</i>	<i>dakartsut</i> <i>dakartsu</i> <i>dakartsugu</i> <i>dakartsue</i>
ARI:	<i>dakarkot</i> <i>dakarkozu</i> <i>dakarko</i> <i>dakarkogu</i> <i>dakarkozue</i> <i>dakarkie</i>	<i>dakartsat</i> <i>dakartsazu</i> <i>dakartso</i> <i>dakartsagu</i> <i>dakartsazue</i> <i>dakartsie</i>
GURI:	<i>dakarguzu</i> <i>dakargu</i> <i>dakarguzue</i> <i>dakargue</i>	<i>dakarskuzu</i> <i>dakarsku</i> <i>dakarskuzue</i> <i>dakarskue</i>

ZUEI:	<i>dakartzuet</i> <i>dakartzue</i> <i>dakartzuegu</i> <i>dakartzuee</i>	<i>dakartsuet</i> <i>dakartsue</i> <i>dakartsuegu</i> <i>dakartsuee</i>
AREI:	<i>dakarket</i> <i>dakarkezu</i> <i>dakarke</i> <i>dakarkegu</i> <i>dakarkezu</i> <i>dakarkiee</i>	<i>dakartset</i> <i>dakartsezu</i> <i>dakartse</i> <i>dakartsegu</i> <i>dakartsezu</i> <i>dakartsiee</i>

Bizkaierazko aditzari gagokiozala, aldakuntza au benetan aundia izan da, eta idazle zaarrendik etorkun tradizioa apurtu egin da. Leengo adizkera zaarrak birreskuratu egin bear gendukezala diñoenak badira gaur. Euskaltzaindiak berak be joko zaarrak (forma klasikoak) obetzat emon dauz. Baiña erriaren erabilpidea ezin geinke bazterraratu, nik uste. Ikusi orain *ekarri* aditzaren leen aldiko jokoak:

	<i>Leengoak</i>	<i>Oraingoak</i>
NIRI:	<i>zenkardan</i> <i>ekardan</i> <i>zenkarden</i> <i>ekarden</i>	<i>zenkarstan</i> <i>ekarstan</i> <i>zenkarsten</i> <i>ekarsten</i>
ZURI:	<i>nenkartzun</i> <i>ekartzun</i> <i>genkartzun</i> <i>ekartzuen</i>	<i>nenkartsun</i> <i>ekartsun</i> <i>genkartsun</i> <i>ekartsuen</i>
ARI:	<i>nenkarkon</i> <i>zenkarkon</i> <i>ekarkon</i> <i>genkarkon</i> <i>zenkarkien</i> <i>ekarkien</i>	<i>nenkartsan</i> <i>zenkartsan</i> <i>ekartsan</i> <i>genkartsan</i> <i>zenkartsien</i> <i>ekartsien</i>
GURI:	<i>zenkargun</i> <i>ekargun</i> <i>zenkarguen</i> <i>ekarguen</i>	<i>zenkarskun</i> <i>ekarskun</i> <i>zenkarskuei</i> <i>ekarskuen</i>
ZUEI:	<i>nenkartzuen</i> <i>ekartzuen</i> <i>genkartzuen</i> <i>ekartzueen</i>	<i>nenkarsuen</i> <i>ekartsuen</i> <i>genkarsuen</i> <i>ekartsueen</i>
AREI:	<i>nenkarken</i> <i>zenkarken</i> <i>ekarken</i> <i>genkarken</i> <i>zenkarkien</i> <i>ekarkien</i>	<i>nenkartsen</i> <i>zenkartsen</i> <i>ekartsen</i> <i>genkartsen</i> <i>zenkartsien</i> <i>ekartsien</i>

ADITZA

Bizkaierazko aditz soillean aldakuntza au zergaitik izan ete dogu?

Errazoirik edo argibiderik ez dot iñon ikusi. Nire ustez, aditz laguntzaillearen eraginez etorri da, antza. *Eut-si* aditzaren izkiak edo morfemak erabilli izan dira leen eta orain laguntzailleko adizkietan: dauST/deuST, dauTSu/deuTSu, dauTSo/deuTSo, dauTSagu/deuTSagu... eta gero apurka-apurka aditz sintetikorara aldatu.

Aditz sintetikoak beerakada edo atzerakada itzela izan dau Añibarro, bizkaitar idazle aundia, bizi izan zanez gero. Badakigu 1830-garren urtean Zarautzen il zana. Eta bere GRAMATICA BASCONGADA liburu ospetsua eta garrantzitsua 1820-garren urte inguruan idatzi eban. Antxe dakar oso-osorik bizkaierazko aditza, laguntzailleko adizkiak eta sintetikoak, zuka eta ika. Liburu irakurgarria aditza ikasteko.

Aditz soillari gagokiozala, ogei eta amar dirala diño, zuka eta ika, sintetiko Bizkaian erabilten ziranak. Gipuzkoan baiño geiago. NOR eta NOR-NORI, NOR-NORK eta NOR-NORI-NORK adizkiak zeatz-meatz datoz, zuka eta ika, jokabide bietakoak.

Ikusi Añibarroren aldian zuka eta ika jokabide osoa eban aditz-moltzoa. Jokoren bat edo beste kendu ezker, gaur guztiz balduta daukaguz.

Etzan
eratzan
erion
ikusi
irudin
irakin (hervir)
iraunsi (hablar mucho)
iñotsi
iraun
iresegi (arder, encenderse)
jarraitu
jardun edo ifiardun
itxedon
ekin (hacer con ahinco)
enzun (entzun)
eranzun (erantzun)
ezagutu
erakutsi
erago
eutsi (asir, tener o estar agarrado).

Aditz geienon jokabide soilla guztiz galdu jakun, aditz batzuen joko bat edo beste izan ezik. *Jardun* aditza Angiozar-en (Bergaran) beintzat oraindik bizi-bizirik daukagu. Erriak txitean-pitteen erabilten dau. Eurrez entzuten dira an onango esakun txairoak: *lanean diardugu, jaten diarduzu?, berbetan ziarduan, kantetan geniarduan*, eta abar. Baiña beste iñon be ez dot entzun.

Aditz urriak (verbos defectivos) dirala-ta, zerbait esateko asmoa neban lan onetan. Baiña luzeegi eta aspergarriegi, bearbada, urten daust beronek. Ementxe amaitzen dot orrexegaitik.

Begoñan, aprilla, 1986
PEDRO PUXANA

BIZKAIERAZKO ADITZA (Laburpena)

1. ADITZA, IZKUNTZAREN ARDATZA
2. EUSKAL ADITZAREN BARRUKO EGITURA
- Iru ABEREN gainean eregia: NOR, NORI eta NORK abeen gaifian.
— Ortik sortzen diran LAU ADIZKERAK.
3. OIN-ALDINAGUSI edo ETORBURU BI
a. Egite erazko orain aldia.
b. Egite erazko leen aldia.
Sortzen diran adizkiai *eratorriak* deritxe.
4. ADITZ LAGUNTZAILLEAK ETA ADIZKI ERA TORRIAK
— Laguntzaille bi igarogatxean: IZAN eta EDIN.
— Laguntzaille bi igarokarian: UKAN eta EGIN/EZAN.
— Zein adizki zein laguntzailletatik sortzen dan.
5. GARRA NTZIZKO A RA ZO BA T
6. ADITZA ETA GALDEGAIA
7. A DIZKIEN OSA GAIK
— Euskal aditzaren barne-egitura edo erabide jatorra.
— Barne-egitura ori apurtuta.
— Aditzaren araugetasun eta irregulartasun bakarra.
8. BIZKAIERAK ETA GIPUZKERAK ZERTAN EGITEN DABEN BAT ETA ZERTAN EZ.
9. A DITZIGAR OGA TXA
— Bizkaieraz itxuraldatuta.
— Azkueren eretxia.
— Campion-en eta Seber Altuberen eretxiak.
— Nork errazoia? Batek badaki!
— Aal erazko adizkiak igarogatxean.
10. ADITZIGAROKARIA
— Bizkaieraz osoago gipuzkeraz baiño.
11. BIZKAIERAZKO ADITZAREN ERABILERA GAUR
— *Urten* eta *igon*.
— *Izan* eta *egon*.
— Aalezko aditz-jokoak:
a. Azkueren eretxia.
b. Seber Altuberen irakatsiak.
— *Bedi* ala *izan bedi*?
— *Ninduzun/nenduzun*.
— (Et-orri) *bear dot* ala (etorri) *bear naz*?
12. BIZKAIERAREN BARRUTIAN DA UKAGUZAN EZBARDINTASUNAK
13. IKAKO JOKABIDEA
— Zertan datza?
— Oleta eta Otxandio aldean diran joko bereziak.
14. ADITZ SOILLA
— Azkenengo eun urteotan (gitxi gora beera) izan dogun aldakuntza NOR-NORI-NORK adizkietan.
— Añibarro bizi izan zanez gero egindako beerakada.

UDAZKENEKO BIOTZKADAK

Udazken asieran gagoz. Urrillean ain zuzen. Artoak, indiabak-eta, etxeratzeko garaian.

Orbelak lurlean zirimolka edota egan, aizearen menean. Udabarriaren antzera urte-aro berezia da. Udabarria alaitasunez loratua agertzen da. Udazkena laifiotsu, zeru goibelakaz, itun. Negu gogorraren atadia. Olerkariak udabarriari lez zaleak dira udazkenari abestutzen.

Matxado españar olerkari aundiak onelako neurtitzak borobildu ebazan:

"Larrosondoak larrosa gorriak daukaz
barriro be, eta, zelaietan
dirdaitzen da udazkenaldi alai".

Gure olerkariak eta bertsolariak udazkena itunduraz, minduraz ikusten dabe eta eriotzaren itzal aztunaren aztarna datorkie gomutamenera orbelaren irudipenean oriz jantzita izadia maldanbera, negurantz nabaitzean.

Lasarte bertsolari jatorrak ona emen zer diñon:

Begira zazu, anai maitea,
mendan zabiltzanean,
egoaizeak zugaitz orriak
egan darabiltzanean,
sagar gaixoak arbol gaiñetik
bera dijoaztenean,
adierazten digute sartu
gerala udazkenean.
Udazkenean ostroak daude
igartu eta zarturik,
nai dun tokira badaramazki
egoaizeak arturik.
Gizona ere lurperatzen da
kaja batean sarturik,
or ezagun da ezer ez dala
emen betiko sorturik.

Enbeita-tar Kepa muxikatar bertsolari ospetsu bezin abertzale sutsua izan zanak goguak bioztu nai ditu, zabaldu argitasuna... Ikusi daien ludi guztiak. Ona emen:

"Udea bua, negua bator,
argi ondoren illuna.

Zer da, euzkotar anai maiteok,
guk egin biar doguna?

Danok bat egin, goguak bioztu,
zabaldtu argitasuna...
ikusi daien ludi guztiak
Jaunak gutzat emoskuna".

Danok bat egin. Gauza gatxa euskaldunen artean. Ai bearrezko doguna! Baifia, goazen aurrera, lirikoitasuna darion "Tene" debatar emakume olerkari begiko izan zarenen Udazkenari buruzko neurtitzak daztatzera:

"Juan zaigu udara eta berakin
euzkidun egun luzeak,
oyekin baita juañ dira ere
artzayaren poz-alaiak.

A, bai, gogorra onentzat neguan
mendi elurrez jantzia,
bertan ez balitz txabola eta,
txabolan, bere maitea.

Amaitu dira, bai, neska-mutillen
itur-ondoko egonak,
gogorki ditu ba, ortik bialdu
euriyak edo bisutzak.
A, bai, luze itunak maitalientzat
neguko gau illun baltz-baltzak
ames egitera deitzen ezbañe
sukalde zarreko suak."

Arruti, Munietañi, Kerexeta ta beste batzuk Udazkenari gitxi-asko idatzi izan dautsoe itunik, Negu-aro gogorra sumatuz bizi-orbeldura kezkarriaren aurrean begiak Izadian sakontzean. Lizardi aundiak onela:

Oi, zein dan ituna
bera bear au!
Nik ez nai eguna
biurtzerik gau!

MUNIATEGI-TAR SABIN

ZER

Colón de Larreategui, 14 - 2.º dcha. BILBAO-1

Gure alegiña Bizkaiarentzat da.

Gaur, beti lez, gure erriaren billaketa-lanari laguntzeko gagoz.

Gaur, aurrera joteko sasoian, itxaropena oztopoen gaiñetik jarrita,
otseintza ta laguntzarako gure gogorik onena,
barriro ta geiagotuz sortzen da.

Gaur, eta egunero, Bizkaiaren izena omentsu eta,
batez be, emoneko berba lez daroan
Aurrezki Kutxaren lana, indarra ta amesak, ez dabe utsik egingo.

Berari erantzuten jarraituko dogu.

TXURRUKA'ri oroitarria Areetan.
Itxasoaren oldarra gelditzen,
gizonaren neurribako
alegiña:

BIZKAIKO
AURREZKI KUTXA

CAJA DE AHORROS
VIZCAINA

Bizkaiko Foru Diputazioak sortu eta bultzatutako Erakundea.